

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Univerzita Karlova

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Posudek habilitační práce
PhDr. PaedDr. Miloslava Vondráčka, Ph.D.,
Gramatické kategorie substantiv

Miloslav Vondráček předložil tematicky ucelenou habilitační práci, v níž zúročil své dlouholeté teoretické uvažování o sémantické morfologii češtiny, které vydalo své plody mj. v *Akademické* (a nově i ve *Velké akademické*) *gramatice češtiny*. Nejde v jeho případě ani tak o metodologicky nebo teoreticky radikálně nové přístupy, jako o důkladné promyšlení domácí strukturalistické tradice a její propojování s akcenty komunikačními a kognitivními. Využití korpusů ČNK je pak již jeho samozřejmou materiálovou základnou. Komunikační a slohové hledisko se v předložené práci projevuje např. poukazem na rozdíly ve vyjadřování rodových protikladů mezi komunikací odbornou a zájmovou (s. 42), kognitivní hledisko přivádí autora k cenným závěrům např. v případě rodu bezrodých zájmen (s. 75). Obě hlediska se pak propojují v tom, jakou důležitost M. Vondráček přikládá komunikačním potřebám účastníků komunikace. Doplnující pohled generativistický, zmíněný v úvodu, se v práci samé projevuje jen zcela okrajově, což není ke škodě celku.

Gramatické významy morfologických jednotek sleduje M. Vondráček ve vztahu k lexikálním významům příslušných substantiv. Za výrazné pozitivum tohoto přístupu je třeba považovat mj. spojování gramatických charakteristik (např. distribuce tvarů singuláru a plurálu, s. 140) s jednotlivými lexemi polysémních lexémů. Logickým vyústěním autorova přístupu jsou i střízlivé formulace polemizující s některými požadavky a náhledy feministické lingvistiky (s. 33 a 74).

První, nejkratší kapitola předložené habilitační práce vymezuje a klasifikuje substantiva. Mezi stručnými popisy slovnědruhových přechodů substantiv zde citelně chybí popis přechodu mezi substantivy a prepozicemi. Nerozumím tomu, proč je do této kapitoly zařazen i elementární výklad o substantivech s plným vs. omezeným číselným paradigmatickým, protože je této (gramatické!) problematice věnována značná pozornost v jiné části práce. Další kapitoly se zaměřují na jednotlivé gramatické kategorie jmen (rod, životnost, číslo, pád). (Na s. 89 je odkazováno na „část věnovanou formální morfologii“, ta však v práci absentuje.) Autorův záměr sledovat pozorně spíše periferní než centrální jevy ústí v důkladné a podnětné výzkumy jednotlivých lexémů (a lexíí) vykazujících přechodové vlastnosti (kolísání v rodě, výraznou převahu tvarů jednoho čísla apod.). V závěru každé kapitoly je uvedeno pregnantní shrnutí sémantické povahy jednotlivých hodnot dané kategorie v podobě přehledné tabulky. V kapitole o pádu je zvláštní pozornost věnována nominativu. Rod a životnost jsou pojímány v souladu s převládající tradicí jako dvě různé kategorie, ač se na několika místech toto pojetí jeví jako ne zcela výhodné. Možnost teoretického sloučení rodu a životnosti a pojetí rodu jako čtyřhodnotové kategorie jsou přitom v práci jen jedinkrát zmíněny, a to v tom smyslu, že takový popis „není vyloučen“ (s. 132). Je mi škoda, že se adekvátnost, výhodnost, či nevýhodnost tohoto pojetí, v české lingvistice již opakovaně uplatněného, v předložené práci vůbec nezvažuje.

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Univerzita Karlova

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Vzhledem k tomu, že s M. Vondráčkem sdílím základní teoretická východiska, je tato výhrada vlastně jediná, kterou mohu vznést k jeho koncepci jako celku. Četné připomínky však mám k dílčím tvrzením a interpretacím, které se v jeho habilitační práci objevují.

S. 14: *Mluvnice češtiny 2* rozlišuje slovnědruhovú transpozice gramatické a slovotvorné: výsledkem prvních je užití slova v sekundární funkci, výsledkem druhých změna slovnědruhového zařazení výrazu. Proč by užití substantiva, ba nominální skupiny ve funkci větného ekvivalentu (*Nádhera! Pokutový kop!*) mělo být vykládáno druhým uvedeným způsobem, resp. co brání tomu, pojímat výpovědní funkci jako jednu ze sekundárních funkcí substantiva? (Nemluvě o možnosti chápat uvedené výpovědi jako eliptické.)

S. 15–16: *Hlína, dveře a žito* nejsou abstrakta. Naopak *ukrutnosti* a *šílenosti* zůstávají abstrakty i tehdy, když označují projevy vlastnosti, tj. (instance) děje.

S. 26: Uvedené doklady nedokazují existenci deklinačního typu „moře“ u výrazu *image*. Dokázaly by ji jiné doklady? Uvedené doklady jsou v rozporu i s kategorickým tvrzením, že neskloňovaná forma zůstává neuterní.

S. 28: Není přiřazení substantiva *kari/curry* k neutru dáno spíš jeho zakončením (plus neživostí referentu) než analogií se slovy *jídlo* a *koření*?

S. 30: Spojování fem. *fixa, fixka* s prototypickým kohyponymem *tužka* rozumím, ale spojování tvaru m. i. *fixem* se slovem (s rolí?) *nástroj*, nebo dokonce se slovem *pero*, které má v této pozici touž koncovku, pokládám za spekulaci nemístnou. V mém jazykovém povědomí je *fix* m. i. proto, že jsem si to tak osvojil.

S. 30: Femininum *CD-ROMka* „CD-ROM mechanika“ bych chápal jako výsledek univerbizace, univerbizáty mají obvykle rod základového substantiva. Proto bych rozlišení *CD-ROMu* a *CD-ROMky* nepokládal za vhodný doklad toho, že je rod uspořádacím principem slovní zásoby.

S. 57: Myslím, že jedenáctinásobnou převahu *baletky* nad *baletákem* v ČNK nelze přímo spojovat se společenskou nepřijatelností označované profese u mužů: mužští členové baletního souboru se jen častěji označují jako *tanečníci*.

S. 66: Pokud rodové varianty poukazují k pohlaví referenčních objektů, pak nejde o konkurenční pár. *Účetní* m. a. a *účetní* f. apod. není ani vhodné nazývat „rodové varianty“, protože nejde o varianty lexému, nýbrž o lexémy dva.

S. 74: Spojení typu *ty velké města* patrně nejsou ani v hovorové češtině (existuje-li něco takového) noremní, neboť jsou mnoha uživateli jazyka, např. podle mých zjištění většinou studentů bohemistiky na FF UK, (důrazně!) odmítána. To se mi zdá být přinejmenším stejně podstatné jako to, že lze taková spojení zachytit v úzu s nezanedbatelnou frekvencí.

S. 82: Pokud substantiva m. i. označují jevy „mimo živou oblast“, nelze tvrdit, že jejich neživotnost má formální ráz a je bezpříznaková: vždyť jsou neživotná právě proto, že mají neživé referenty. Formální je leda/arci/zato jejich „mužskost“.

S. 88: Určovat životnost podle způsobu ohýbání tak, že životná jsou maskulina s totožným tvarem gen. sg. a akuz. sg., nelze: jednak kvůli neživotným maskulinům nesklonným, jednak kvůli vzoru „předseda“.

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

S. 93: Příklady č. 40 a zejména č. 39 nejspíš neobsahují výraz *dělitel* v akuz. sg., nýbrž v akuz. pl.

S. 105: Zdá se mi, že užívání jména *kříženec* s referencí k rostlinám jako m. a. je nejspíše ze všeho dáno tím, že mluvčí/pisatel vůbec nemá ve svém jazykovém povědomí výraz *kříženec* m. i. (Např. o mně to platí.) Příslušnost *křížence* k maskulinům životným je pak ovšem dána jednak většinou referencí k živočichům, jednak slovtvorným typem.

S. 112–113: (Ne)životnost lexému *bacil* v nom. pl. se nemusí projevovat jen graficky: v ČNK jsou zastoupeny i doklady tvaru *bacilové*.

S. 135: Právě proto, že zájmena ukazovací/odkazovací vyjadřují rod a číslo druhotně, prostřednictvím kongruence, nejde o pronominální substantiva, nýbrž adjektiva. Jako adjektivní zájmena je chápe i *Mluvnice češtiny 2*.

S. 135: U pluralií (tantum) se mohou „po oslabení sémantických překážek“ objevit i formální překážky bránící doplnění paradigmatu (např. *jedna dveř? jedna dveře?*). Důkaz lze nalézt na s. 147: uvažuje se tu o jediné singulárové formě pluralia data, totiž *dato*, ale *Slovník spisovné češtiny* uvádí plurale *data* v rámci hesla *datum*.

S. 135: Řada sklonných číslovek substantivního typu má obě číselná paradigmata: *jeden milión × tři milióny, vynásobit jednou sedminou × pěti sedminami, náleží do trojice × rozdělte se do trojic* apod.

S. 135: ČNK obsahuje množství dokladů plurálových tvarů zájmena *každý* v řádu tisíců: *každé dva roky, mezi každými z nich nalezne se jednotlivec* apod.

S. 159: Plurálová toponyma zůstávají takřka mimo pozornost práce. Uvedené *Krkonoše* snad svou plurálovostí vyjadřují komplexnost či strukturovanost; ale co jména obcí typu *Pardubice*? Nelze připustit, že v některých případech je plurálovost pluralií tantum asémantická, resp. že je motivována pouze historicky?

S. 168: Dvě uvedené metody syntaktické analýzy struktur typu *S1 je S2* vedou každá k opačnému závěru: tématem je ve větách 1 a 2 pokaždé jiné substantivum, ale v instrumentálu může být v obou větách jediné *symbol*.

S. 168: Druhé substantivum ve spojení *ministerský lovec-sportovec* žádnou nezákladní funkci nominativu neilustruje. V adordinačních spojeních je druhé substantivum v tomtéž pádě jako první a syntaktickou funkci celého spojení nelze z citovaného dokladu odvodit.

S. 171: Na základě čeho je přirovnání *hora svítí jako maják* označeno jako doplňkové? Není tu přece žádná kongruence (srov. *nad horami svítícími jako maják*), *jako* nelze nahradit *coby*, takové konstrukce jako doplňkové nepopisuje ani NESČ...

S. 172, 199: V práci se píše obecně o spojení nominativu a vokativu ve viceslovných osloveních, ale platí to i pro jiná oslovení než ta s prvním výrazem *pane*?

S. 178: „*Ten se nedá budovat anti bios_(nom?) – proti životu (...)*.“ Přítomnost překladu do češtiny dosvědčuje, že spojení *anti bios* je zde cizojazyčné; pro posuzování toho, zda je *anti* v češtině prepozicí s nominativem, je tento doklad irelevantní.

S. 187: Číslovky úplnostní se s numerativem nepojí: snad tu mělo stát „úhrnnými“.

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

S. 188: Ani jeden z uvedených příkladů (*neschopnost činu, nepřítomnost člověka a absence taktu*) není příkladem genitivu záporového s valencí převzatou od záporných forem slovesa: první dva nejsou odvozeny od sloves a mají stejnou vazbu i v kladné variantě, u třetího srov. *takt absentuje* s valencí pouze levou.

S. 189: U sloves kvantitativní změny *ubýt* a *přibýt* nemá substantivum v genitivu platnost objektu, nýbrž subjektu.

S. 193: Spojení předložky *naproti* s genitivem je především jev regionální slezský, ovlivněný polštinou, kde je *naprzeciw* + gen.

S. 193: Sekundární předložka *bez zřetele na* je v korpusu SYN v. 8 doložena mj. v díle Egona Bondyho či Zdeňka Rotrekla a v tilschovských překladech Dickense, není tedy snad namístě opatřovat ji hvězdičkou. Srov. též slovenské *so zreteľom na*.

S. 201: Proč by oslovení *ženská* mělo být hodnoceno jako nominativ-vokativ, a ne jako normální vokativ?

S. 203 a 210: Vedle funkce nástroje/prostředku je třeba za základní funkci instrumentálu považovat i funkci sociativní, např. i proto, že obě funkce si děti osvojují velmi brzy.

S. 203: *Být cítit kouřem, být drážděn neschopností* ani *být podněcován četbou* nejsou konstrukce s objektem, nýbrž s adverbialiem.

S. 207: Doklady č. 20–22 lze chápat jinak než jako příklady konstrukce „být někde něčím“: v dokladech č. 20 a 22 může být adverbiale pojímáno jako závislé na podmětu, v dokladu č. 21 dokonce žádné adverbiale místa není.

S. 209: Je-li v tabulce uveden dativ adadjektivní (*věrný slibu*), proč v ní (a v práci vůbec) není zmíněn také genitiv adadjektivní (*hodný úcty*), popř. i genitiv adpredikativní (*je mi líto všech lidí*) a adpronominální (*něco lepšího*)?

Konečně na s. 103 autor po mém soudu přesvědčivě zpochybňuje emocionální funkci životných tvarů akuz. sg. u jmen jako *sleď* nebo *uzenáč* a upřednostňuje interpretaci těchto tvarů jako primárně vyhovujících potřebě odlišovat nom. a akuz. U názvů hub, sportovních prvků apod. (na s. 85 a 131) však u tradičního emocionálního vysvětlení setrvává, a píše dokonce o aktualizaci. Uvedený příklad *skákat panáka* však nemá neživotnou konkurenci, a tedy žádnou aktualizaci nepředstavuje; a automatizované životné tvary akuz. sg. mívají i názvy hub, u nichž o „zaujetí“ nemůže být řeči (*najít hořčáka, satana, kotrče...*). Nejde tu spíš o antropomorfizaci, resp. o „rozšířenou interpretaci živosti“ (s. 133), avšak bez podstatných pragmatických aspektů?

Přes uvedené dílčí výhrady se domnívám, že předložená práce PhDr. PaedDr. Miloslava Vondráčka, Ph.D., bez problémů splňuje požadavky kladené na habilitační práce, a pokládám ji za kvalitní podklad pro habilitační řízení.

V Praze 18. ledna 2021

doc. Mgr. Robert ADAM, Ph.D.